

**GULXANIYNING “ZARBULMASAL” ASARI. O‘ZBEK ADABIYOTIDA
HAJVIY-TA’LIMIY AN’ANA**

Ergashova Mehrangiz Rizokulovna

Buxoro davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15605742>

O‘zbek adabiyotida ma’rifiy va hajviy yo‘nalishdagi asarlar muhim o‘rin tutadi. Ushbu janrlar xalqning hayotiy tajribasini aks ettirish, ijtimoiy muammolarni ochib berish va odamlarga ma’rifiy saboq berish maqsadida yaratilgan. XIX asrda yashab ijod qilgan Gulxaniy o‘zining “Zarbulmasal” asari orqali xalq og‘zaki ijodi an’analari va Sharq adabiyoti tajribalarini boyitgan.

Ushbu maqolada “Zarbulmasal” asarining janr xususiyatlari, asosiy g‘oyalari va obrazlari tahlil qilinadi. Shuningdek, asarning o‘zbek adabiyotidagi o‘rni va uning ijtimoiy hayotga ta’siri yoritiladi.

Gulxaniy va uning ijodi

Gulxaniy – XIX asr o‘zbek adabiyotining taniqli vakillaridan biri bo‘lib, uning ijodi hajviylik, didaktika va ma’rifatchilik tamoyillariga asoslangan. U o‘z davrining ijtimoiy muammolarini teran yoritib, asarlarida xalq dardini ifodalagan. Gulxaniy o‘z asarlarida adolat, axloq, bilim va ma’rifat masalalariga e’tibor qaratgan.

Uning eng mashhur asari – “Zarbulmasal” bo‘lib, bu asar orqali u ijtimoiy illatlarni fosh etgan va odamlarni haqiqat, aql va adolat sari chorlagan. Asarda hayvonlar obrazlari orqali insoniyatning turli xususiyatlari tasvirlangan bo‘lib, bu usul an’anaviy Sharq adabiyotining masal janri bilan chambarchas bog‘liqdir.

“Zarbulmasal” asarining janr xususiyatlari

Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari o‘zbek adabiyotida masal janrining eng yorqin namunalari dan biridir. Masal – bu ibratli hikoya, unda hayvonlar, qushlar yoki boshqa jonivorlar orqali insonlarning fe’l-atvori tasvirlanadi.

“Zarbulmasal”ning janr xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Hajviy-didaktik xarakter – Asarda insoniy illatlar hazil va tanqid orqali yoritiladi.

Ma’rifiy yo‘nalish – Asarning asosiy maqsadi odamlarga saboq berish va axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilishdir.

Hikoyaviy tuzilma – Har bir masalda aniq syujet mavjud bo‘lib, harakat chizig‘i qiziqarli tarzda rivojlanadi.

Hayvonlar obrazi orqali inson xatti-harakatlarini tasvirlash – Asardagi jonivorlar insonlarning turli fe’l-atvorlarini ifodalaydi.

Gulxaniy asari Sharq masal an'analari bilan chambarchas bog'liq. Uning asari Hind adabiyotidagi "Kalila va Dimna", Eron adabiyotidagi Nizomiy va Sa'diy masallari, shuningdek, Aesop masallari bilan o'xshash jihatlarga ega.

"Zarbulmasal" asarining asosiy g'oyalari Gulxaniy "Zarbulmasal" asarida turli obrazlar orqali insoniy hayotning turfa jabhalarini yoritadi. Unda quyidagi asosiy g'oyalar ilgari surilgan:

Adolat va insofsizlik – Kuchlilarning zaiflarni ezishi va jamiyatdagi adolatsizlik masalasi ko'tariladi.

Aql va nodonlik – Bilimli insonlarning qadrsizlanishi, nodonlarning esa mansab egallashi tanqid qilinadi.

Mol-dunyo va axloq – Boylik ortidan quvgan insonlarning axloqiy qadriyatlardan uzoqlashishi ko'rsatiladi.

Haqiqat va yolg'on – Jamiyatdagi ikkiyuzlamachilik, yolg'onchilik va riyokorlik fosh qilinadi.

Asarda har bir masalning o'ziga xos axloqiy xulosasi bor, bu esa o'quvchiga aniq saboq beradi.

"Zarbulmasal"dagi asosiy obrazlar

Gulxaniy asarida turli hayvonlar insoniy fe'l-atvorni aks ettiruvchi ramziy obrazlar sifatida ishlatilgan. Ular orasida eng diqqatga sazovor bo'lganlari:

1. **Tulki** – Makr va hiyla timsoli. O'z maqsadiga erishish uchun har qanday aldov va nayrangni qo'llaydi.

2. **Bo'ri** – Zo'ravonlik va adolatsizlik timsoli. Zaiflarni ezish va kuch bilan hukmronlik qilish istagini aks ettiradi.

3. **Eshak** – Nodonlik va anglashmovchilik ramzi. Uning obrazi orqali bilim va ma'rifatdan uzoq kishilar hajv qilinadi.

4. **Sher** – Hukmdorlik va qudrat timsoli. Ba'zan adolatli, ba'zan esa zulmkor tarzda tasvirlanadi.

5. **Qarg'a** – Bilimsizlik va beparvolik timsoli. U hayotda aqlli qaror qabul qila olmaydigan kishilarni ifodalaydi.

Bu obrazlar orqali muallif jamiyatdagi turli fe'l-atvor egalari haqida o'quvchiga tushunarli va ta'sirchan tarzda saboq beradi.

"Zarbulmasal" o'zbek adabiyotining eng qadimiy hajviy-didaktik asarlaridan biri bo'lib, u keyinchalik boshqa ijodkorlarga ham ilhom bergan. Ayniqsa, Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom va Said Ahmad kabi yozuvchilarning hajviy asarlarida Gulxaniy an'analari ko'rish mumkin.

Shuningdek, asar xalq orasida mashhur bo'lib, ko'plab maqol va hikmatli iboralarga asos bo'lgan. Gulxaniyning tili ravon, xalqona va iboraviyligi bilan ajralib turadi.

Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutadigan hajviy-didaktik asar bo'lib, unda ijtimoiy muammolar, insoniy illatlar va axloqiy qadriyatlar masallar orqali yoritilgan. Asarning janr xususiyatlari, hajviy va ma'rifiy yo'nalishi uni nafaqat adabiy, balki axloqiy va falsafiy nuqtayi nazardan ham muhim asarga aylantiradi. Bugungi kunda ham "Zarbulmasal" dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, jamiyatdagi ijtimoiy hodisalarni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jabborova M. HEAVENLY ATTRIBUTES FOUND IN FOLKLORE AND THEIR IMPORTANCE IN EVERYDAY LIFE //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 10. – C. 159-162.
2. Valiyevna J. M., Atoyevna O. F. SHODIQL HAMRONING «HOVLIDAGI DARAXT» TIMSOLINIG SHAXS SIFATLARIGA EPITET BOLIB KELISHI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – T. 44. – №. 8. – C. 57-60.
3. Jabborova, M., & Safojeva, S. (2024). THE IMAGE OF THE SUN IN EPIC WORKS. *Solution of social problems in management and economy*, 3(4), 165-168.
4. Jabborova, M. (2023). THEORETICAL INTERPRETATION OF STUDENTS'ACADEMIC ACHIEVEMENT. *Solution of social problems in management and economy*, 2(12), 36-40.
5. Jabborova, M., & Safojeva, S. (2024). THE IMAGE OF THE SUN IN EPIC WORKS. *Solution of social problems in management and economy*, 3(4), 165-168.
6. Valiyevna, J. M. (2024). The Artistic Perfection of Cosmic Images in the Works of Yusuf Khos Hajib and Navoi. *Journal of Intellectual Property and Human Rights*, 3(4), 153-158.
7. Jabborova, M. (2024). MUMTOZ SHE'RIYATDA UCHRAYDIGAN OY, YULDUZ, QUYOSH TIMSOLLARINING SHAXS QIYOFASIDA TIMSOLLANISHI. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 3(1), 48-52.
8. SHE'RIYATIDA, M. J. Z., & TIMSOLLARMUSHTARAKLIGI, I. I. V. K. PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS.–2022. T, 2(18), 209-211.
9. Eshqulova, G., Musurmonova, M., & Axmedova, D. B. (2022). Boshlang 'ich sinf ona tili darslarida nutqiy ko 'nikmalarni rivojlantiruvchi o 'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning ilmiy-metodik asoslari. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1(1A), 72-75.

10. Qizi, S. M. A., & Axmedova, D. B. (2022). BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING BILIM EGALLASHGA DOIR QARASHLARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK ASARLARINING O'RNINI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1(1A), 43-46.
11. Axmedova, D. (2021). СЕМАНТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА СИСТЕМА И МОДЕЛЬ. *COMPUTER LINGUISTICS: PROBLEMS, SOLUTIONS, PROSPECTS*, 1(1).
12. Ахмедова, Д. (2020). Семантик разметка тизимида тег гуруҳлари. *Oriental Art and Culture*, (III), 440-444.
13. Akhmedova, D. B. (2020). SET OF SEMANTIC TAGS FOR UZBEK LANGUAGE UNITS: CONSTANTS AND OPERATOR CLASSIFIER. *Theoretical & Applied Science*, (2), 177-179.
14. Bahodirovna, D. A. (2020). SEMANTIC TAG CATEGORY IN CORPUS LINGUISTICS: EXPERIENCE AND ANALYSIS. *Scientific reports of Bukhara State University*, 4(1), 152-160.
15. Bahodirovna, A. D., & Khamidjanovna, A. F. IDEOLOGICAL AND ARTISTIC ASPECTS OF SAHBO LYRICAL HERITAGE. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.*, 235.
16. Sharipova, M., & Azimova, N. (2025). ERTAKLARNING JANRIY BELGILARI VA MOTIVLAR TIZIMI. *Modern Science and Research*, 4(4), 1149-1158.
17. Sharipova, M., & Bakhshulloyeva, S. (2025). THE PLACE OF THE WORK OF ABDULLA ARIPOV IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN LITERATURE. *Modern Science and Research*, 4(1), 388-395.
18. Sharipova, M. B. (2021). XALQ DOSTONLARIDA SOVCHILIK MAROSIMI BADIY IFODASI ("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA). *Scientific progress*, 2(7), 1120-1124.
19. Baxshilloyevna, S. M. (2024). ARXAİK EPOSNING SUJET STRUKTURASIDA MOTIVLAR TAHLILI. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(4), 343-349.
20. Шарипова, М. Б., & Неъматуллоева, М. (2024, February). КОМПЛЕКСНАЯ КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ И ЕЕ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL E-CONFERENCE "MODERN TENDENCIES OF DIGITAL EDUCATION AND WAYS OF IMPLEMENTING THEM IN THE EDUCATIONAL PROCESS"*—Brno, Czech (Vol. 1, pp. 18-25).

21. Sharipova, M. (2020). ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРЯДОВ В ЭПОСЕ «АЛПОМИШ». *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 1(1).
22. Мирханова, Г. (2024). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУҒАТИ. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 3(1), 76-80.
23. Мирханова, Г. (2022). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУҒАТИНИНГ УМУМИЙ ТУЗИЛИШИ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(2), 172-178.
24. Rustamovna, M. G. (2020). Rus tilshunosligida sinonim sozlar oquv lugatlarining tadrijiy rivojlanishi. *Oriental Art and Culture*, (III), 326-329.
25. Rustamovna, M. G. (2024). Linguistic Form of Terms in Explanatory Dictionaries of the Uzbek Language. *Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education* (2994-9521), 2(6), 589-591.